

**GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN TURİZM POTANSİYELİ**

Y. Doç. Dr. Kurban UNLUÖNEN (\*)

Y. Doç. Dr. Selim ERDOĞAN (\*)

**1. GİRİŞ :**

Güneydoğu Anadolu Bölgesi denilince Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) akla gelmektedir. Bugün GAP ülkemiz için hayati önem taşıyan bir projedir. Bu proje tam olarak tamamlanıp faaliyete geçtiğinde ülkemizin çehresi değişecektir. Bu sebeple bu çalışmada bölgenin turizm potansiyeli incelenmeye çalışılacaktır. Önce GAP la ilgili genel bir bilgi verilecek daha sonra da turizm sahasındaki gelişmeler incelenerek, sorunlar ve öneriler dile getirilecektir.

Güneydoğu Anadolu Projesini kapsayan illerin oluşturduğu alan yahut bölge az gelişmiş bir ülkenin, nisbeten geri kalmış bir bölgesini oluşturmaktadır. Ülkeler arasında görülen gelişmişlik farkının bir ülkenin değişik bölgeleri arasında bulunması da gayet tabiidir. Bu bölgeler ekonomik ve sosyal şartların etkisiyle diğer bölgelerden daha az bir gelişme gösterebilmektedir. Ancak, bölgenin sahip olduğu zengin kaynaklar değerlendirilerek bölge gelişmiş bir kutup haline getirilebilir.

Güneydoğu Anadolu Projesi içerisinde yer alan iller; Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Siirt, ve Şanlıurfa iken; Batman ve Şırnak ilçelerinin de ile olmasıyla bu sayı sekize çıkmıştır. Ancak, il sayısının artması proje alanını etkilememiştir. Zaten bu il topraklarının bir kısmı daha önce proje alanı içerisinde yer almakta idi. Bölgenin yüzölçümü 76.461 km<sup>2</sup> olup, Türkiye yüzölçümünün %9.5'ini kapsamaktadır. Bölge, yüzölçümünün önemli bir bölümü 12° egimden daha

---

(\*) Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

az eğimli olduğundan bitkisel üretime elverişli olmasının yanı sıra; şehinsel ve endüstriyel yerleşme için de uygundur.

Bölge illeri arasında ekonomik ilişkiler bakımından güçlü bağlantılar bulunmakta, ayrıca kaynak dağılımı da belli ölçüde homojenlik göstermektedir.

Bölgede sanayileşme oranının düşüklüğü ve tarımın hâkim ekonomik faaliyet olması dikkat çeker.

Gaziantep dışındaki bölge illeri genel gelişmişlik düzeyi yönünden ülke ortalamasının altında kalmaktadır.

Bölge; konum, doğal yapı ve ulaşım imkânları yönünden sınırlamaların etkisiyle ülke çapında yatırımların dağılımında geri kalmış olmasına rağmen GAP'la önemli yatırım imkânlarına kavuşacaktır. Planlı dönemden önce, bölgenin merkezlerinde sınırlı sayı ve çeşitlilikte yatırımda bulunulmuş; özellikle tarım ürünlerine dayalı sanayi tesisleri genellikle Gaziantep ve Diyarbakır'da gerçekleştirilmiştir.

İnceleme konumuz bölge turizmi olması dolayısıyla bölgenin iklim, doğal yapısı, ulaşımı, enerji v.b. özellikleri gibi turizmi yakından ilgilendirmesi ve etkilemesi bakımından bölgenin bu özelliklerini kısaca şöyle sıralayabiliriz.

Bölgede kara iklimi hakimdir. Genellikle yazlar çok sıcak ve kurak; kışlar soğuk geçer. Ancak proje tamamlandığında bölgede iklimin değişerek, kışların daha ılıman geçmesi beklenmektedir.

**Ulaşım** bütün ekonomik faaliyetlerin her safhasında katkısı bulunan bir hizmet sektörüdür. Bu sebeple ulaştırma sektörünün karşılaştığı darbogazlar ve sorunlar ekonomiyi olumsuz yönde etkileyecektir. Ulaşım, üretim ve tüketim arasında önemli bir köprü görevini üstlenir. Taşıma hizmetlerinin yerine getirilmesinde, işletmelerin kuruluş yerlerinin seçiminde ve ürünlerin tüketiciye ulaştırılmasında önemli görevler üstlenir.

Bölgede taşımacılık hizmeti karayolu, demiryolu ve havayoluyla gerçekleştirilmektedir. Gaziantep ve Diyarbakır'da büyük uçakların inebileceği havaalanları, Batman ve Şanlıurfa'da ise küçük kapasiteli uçakların inebileceği havaalanları bulunmaktadır. Bölge güneyden geçen bir demiryolu ile Suriye ve Irak'a bağlanmıştır. Ülkeyi Ortadoğu ülkelerine bağlayan demiryolu Gaziantep'ten sonra Suriye sınırı boyunca düz araziden geçer. Ayrıca bölge Diyarbakır-Kurtalan demiryolu ile bölgenin doğusuna bağlanmıştır. Bölgenin demiryolu ile bağlantısı karayoluna göre zayıftır. Bu durumda demiryolları yolcu taşımaktan çok, düşük kapasitede tarımsal taşımada bulunmaktadır.

Gerek Ortadoğu ülkelerine ihracat; gerekse bölgenin tarım ve sanayi ürünleri, bölgede ulaşım ağının önemini arttırmaktadır.

Bölge ulaşım bakımından beş merkez bulunmaktadır. Petrol tesislerinin meydana getirdiği trafik açısından Batman, endüstri ve ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı Diyarbakır, Gaziantep ve Şanlıurfa; ve Ortadoğuya giriş kapısı üzerinde bulunan Mardin illeri.

Bölgenin enerji üretimi GAP'in devreye girmesiyle önemli ölçüde artacaktır. Şu andaki enerji tüketimi ülkenin toplam enerji tüketiminde az bir pay alır.

Bölgenin toplumsal yapısı, Türkiye'nin diğer bölgelerinden farklılık gösterir.

Bölgede, ülke nüfusunun %8'i yaşamaktadır. 1990 Genel Nüfus Sayımına göre bölge nüfusunun %56'sı kentlerde %44'ü ise kırsal yörelerde yaşamaktadır. Nüfusun büyük çoğunluğunun kentlerde yaşamasına rağmen bölgenin kırsal niteliği ağır basar. Bölge net göç veren niteliğini sürdürmektedir. Bölgede kendi içinde de kırsal yörelerden kentsel yörelere doğru bir göç söz konusudur.

Bölgede nüfusun artış hızı ülke ortalamasının üstündedir. Bu durum doğurganlık oranının yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Bölge bu durumda göç veren

bölge durumunda olmasına rağmen, bölgede yapım halinde olan yatırımların devreye girmesiyle, göç alan bölge durumuna gelecektir.

Mesela, Çukurova bölgesine yaz aylarında 200.000 civarında geçici işçi gitmektedir. GAP alanında sulanacak arazi Çukurova'nın 8 katı kadardır. Bu durumda geçici işçi ihtiyacı 1.600.000 kişi olarak tahmin edilebilir. Bunun yanında yeni açılacak endüstriler önemli ölçüde işgücüne ihtiyaç duyacağından, ülkenin diğer bölgelerinden buraya göçler olacaktır. Bölgede iktisaden faal nüfusun büyük çoğunluğu tarım kesiminde çalışmaktadır.

Bölgede toplam konut içinde apartman tipine geçiş gelişmekte, betonarme tarz inşaat da giderek yaygınlık kazanmaktadır.

## **2. BOLGENİN TURİZM POTANSİYELİ:**

Bir bölgenin turizm potansiyelinden sözedilmek için o bölgede turizm açısından önem taşıyan tarihi, kültürel vb. varlıkların olması, o bölgeye ulaşılabilmesi ve bölgede konaklama imkanlarının yeteri kadar bulunması gerekir. Bu bakımından biz önce bölge illerinin turizm açısından önem taşıyan tarihi, kültürel vb. varlıklarının bir envanterini çıkaracağız. Envanter diyoruz çünkü bu varlıklar hakkında uzun uzadıya bilgi vermek bu çalışmanın sınırları oldukça aşar. Daha sonra ise konaklama imkanlardaki gelişmeyi gözden geçireceğiz.

### **2.1. Bölge illerinde Turizm Açısından Değer Taşıyan Varlıklar:**

Bölge, insanlık tarihinin başından beri yerleşim yeri olan tarihi bir coğrafya parçasıdır. Birçok medeniyetlere beşiklik etmiş böyle uzun bir tarihi geçmişe sahip olan bölgede, turizm açısından önem arzeden eserlerin bulunması gayet tabiidir. Bölgenin turistik değerlerinin başında tarihi yerleşim yerleri ve bu yerleşim yerlerindeki tarihi değer taşıyan eserler, özellikle dini turizm açısından önem arzeden eserler- sözkonusudur.

Bölgedeki tarihi yerleşim alanlarının başında Batman iline bağlı tarihi Hasankeyf ilçesi gelmektedir. Bu tarihi ilçe mağaralarla dolu bir açık hava müzesi niteliğindedir. Ancak bu tarihi yerleşim yeri GAP tamamlandığı takdirde sular altında kalacaktır.

Adıyaman'ın Nemrut Dağında bulunan ve M.O. 1. yüzyılda Kommagene Devleti'nin Kralı I. Antiochos tarafından yaptırılan anıt mezarlar da açık hava müzesi kadar görülmeğe değerdir.

Diyarbakır'da Çin Settinden sonra gelen dünyanın en uzun surları bulunmaktadır. Ancak bu surlar Çin Setti gibi yığma bir duvar niteliğinde değil, sanat değeri olan burçlar ve bu burçlardaki tarihi kitabelerle süslenmiştir. Dolayısıyla Dünyada eşinin bulunması sözkonusu değildir.

Yine Gaziantep ili İslahiye ilçesinin 27 km. güneydoğusundaki **YASEMEK**, yakınoğunun en büyük açık-hava heykel müzesidir. M.O. 12. yüzyıldan M.O.7. yüzyıla kadar bu bölge heykel atölyesi olarak kullanılmıştır. Bu eserlerde Büyük Hitit İmparatorluğu üslubu gözlenmektedir.

**Bunların dışında tarihi ve turistik değer taşıyan başlıca eserler iller itibariyle şöyledir:**

**Adıyaman ilinde:**

Nemrut Dağı (Doğu Teras, Batı Teras, Kuzey Teras), Kahta Kaleleri (Yeni ve Eski Kale), Cendere Köprüsü, Karakuş Tepesi, Derik (Direk) Kalesi, Gerger Kalesi, Pirin Kaya Mezarları (208 adet), Palanlı Mağarası, Haydaran Kaya Mezarları, Karadağ Tümülüsü, Zey, Beştepeler, Malpınarı, Adıyaman Kalesi, Dikilitaş (Sesönk), Göksu Köprüsü, Samsat Höyüğü, Oturakçı Pazarı, Çarşı Camii, Ulu Camii, Musalla Camii, Eskisaray Camii, Atatürk Barajı, Gölbaşı Gölü ve Çevresi, Abdülharap Gölü, Çelikhane İçmesi, Besri İçmesi, Nemrut Dağı Milli Parkı ve Adıyaman Müzesi.

**Batman ilinde:**

Hasankeyf Kalesi, Hazo Kalesi, Kandil Kalesi,

Rabat Kalesi, Pertükan Kalesi, Bozikan Kalesi, Beksi Kalesi, Çarşı Camii, İbrahim Bey Camii, Hızır Bey Camii, Zeynel Bey Kümbeti, Hasankeyf Sarayı, Sason'da Meleto Dağı Manastırı, Turanlı, Herrut ve Gürgenli köylerindeki kiliseler, Hasankeyf Köprüsü.

**Diyarbakır ilinde:**

Diyarbakır'da hiç kuşkusuz Diyarbakır surları tarihi eserlerin başında gelmektedir. Surlar içinde İçkale, Keçi Burcu, Nur Burcu, Akrep Burcu, Evli Beden Burcu, Yedi Kardeş Burcu, Melikşah Burcu, Fındık Burcu, Kral Kızı Burcu, Dağ Kapı (Harput Kapısı), Urfa Kapı, Mardin Kapı (Tell Kapısı), Yeni Kapı (Dicle Kapısı ya da Su Kapısı), Hindibaba Kapısı, İç Kale'de Fatih, Ogrun, Saraylar Köpeli Kapıları mevcuttur. Silvan Kalesi, Çermik Kalesi, Hazroda Tercil Kalesi, Licede Ceper Kalesi, Antak Kalesi, Egil Kalesi, Çınarda Kale-i Zerzevan (Aşağı Konak Köyü) Çüngüş Kalesi, Dicle Kalesi, Ergani'de Ergani Surları ve Hilar Kalesi (Hilar Köyü), Hani'de Zülkarneyn Kalesi, Kulp'ta Kafrum Kalesi, Kale-i Ulga; **Tarihi Camileri:** Ulu Camii, Hz. Süyleyman Camii, Nebi Camii, Şeyh Mutahhar Camii, Safa Camii, İbn-i Sin Camii, Hoca Ahmet Camii, Ömer Şeddat Camii, Lalebey Camii, Fatih Paşa Camii, Hüsrev Paşa Camii, Ali Paşa Camii, İskender Paşa Camii, Behram Paşa Camii, Melek Ahmed Paşa Camii, Nasuh Paşa Camii, Kurt İsmail Paşa Camii, Çermik'te Ulu Camii, Çüngüş'te Camii Kebir, Ali Bey Camii, Ulya Camii, Hani'de Büyük Camii, Hazro'da Büyük Camii, Lice'de Vakıf Ahmet Bey Camii, Silvan'da Ulu Camii, Eyyubiler Camii; **Medreseler:** Mesudiye Medresesi, Muslihiddin Lari Medresesi, Zinciriye (Senceriye Medresesi) Çermik'te Çeteci Abdullah Paşa Medresesi; **Hanlar:** Hasan Paşa Hanı, Deliller Hanı; **Köprüler:** Malabadi Köprüsü, On Gözlü Köprü, IV. Murat Köprüsü, Devegeçidi Köprüsü, Haburman Köprüsü, Kemok Köprüsü; **Müzeler:** Diyarbakır Arkeoloji Müzesi, Ziya Gökalp Müzesi, Komutan Atatürk Müzesi, Kültür Müzesi; **Köşkler ve Eski Diyarbakır Evleri:** Atatürk Köşkü (Seman Köşkü), Erdebil Köşkü, Cihannuna Köşkü, Cahit Sıtkı Tarancı ve Cemil Paşa Konagi; **Türbeler:** Harun Peygamber Türbesi, Zülkefil (Zülküfül) Peygamber Makam ve Türbesi, Hz. Süleyman ve Sahabe Türbesi, Sarı Saltuk Türbesi, Muslihiddin Lari

Mezarı, Özdemir Oğlu Osman Türbesi, Sultan Sücaeddin Türbesi, Zincirkıran Türbesi, Enuş Peygamber Türbesi; **Kiliseler:** Süryani Kadim Meryem Ana Kilisesi, Surgirgos Keldani Kilisesi, Mor-Kozma Rum Kilisesi, Proteston Kilisesi, Katolik Kilisesi, Saint Corc Kilisesi; bunların dışında Hilar Harabeleri ve ilk yerleşme köyü, Dakyanus Harabeleri, Eshabe-ı Kehf Magarası, Birkıleyn Magarası, Hasun Magaraları tarihi ve turistik değerleri olan eserler olarak değerlendirilmektedir. Diyarbakır ilinin Hani ilçesinde Ankaris, Sifali suyu ile Çermik ilçesinde birinci derece önemli ve öncelikli kaplıca bulunmaktadır. Bu da son yıllarda gelişmekte olan sağlık turizmi için oldukça önem arz etmektedir.

#### **Gaziantep İlinde:**

Yasemek Açık Hava Müzesi, Tilmen Höyüğü, Kargamış, Belkıs ve Esenbek Harabeleri; Dülükbaba, Ayizlitepe, Dülük, Halilbaş Kaya Mezarları; Gaziantep Kalesi, Runkale, Ravanda Kalesi, Kiris (Horoz) Kalesi, Ragben, Kendirli ve Gregeor Kiliseleri; Henislik ve Remah Manastırları; Hasanoglu, Elif ve Hisar Köylerindeki gözetleme kuleleri; Körkün ve Ölümen köylerindeki su yolları; Sultan, Pazar, Eski, Paşa (Lala Mustafa Paşa Hamamı), Şeyh, Naip, Tabak, Hüseyin Paşa ve Keyvan hamamları; Zincirli (Kara Basamak) ve Kemikli badestenleri; Şıra, Kumrulu, Yeni, Kürkçü, Anadolu, İncioğlu, Tuz ve Hacı Omer Hanları; Sultan Murat ve Habeş köprüleri; Boyacı, Şeyh, (Şeyh Fethullah Camii), Çelebi, Handanbey, Tahtani, Bostancı, Alınacar, Karatarla, Hüseyin Paşa, Kılıçoğlu ve Tekke Camileri; Yuşa Peygamber, Pür Sefa, Karababa, Aydınbaba, Sait İbn-i Ebu Vakkas, Murat Höyüğü, Dermanlıdede, Şayıp Ali Efendi, Sem Seyni, Davut Ejder, Karaçomak, Şeyh Fatullah, Şurahbil İbn-i Hasene, Okeşiye Hazretleri ve Hacıbaba Türbeleri; Hisar, Elif ve Hasanoglu anıt mezarları; Gaziantep Müzesi ve Hasan Süzer Etnografya Müzesi; Tilmen Höyüğü, Şehitler Abidesi, Dülük Baba, Karpuzatan ve Kavaklık mesire yerleri; Hınzırlı (Huzurlu) ve Sof Dağı Yaylaları.

#### **Mardin İlinde:**

Mardin, Rabbat, Derik, Derametinan, Samuchisacane

-Kal'ayı Zarzavan, Savur, Alaaddin, Rhabdium-Hafem-tay, Merdis-Marin, Aznavur-Daras-Anostasiupolis-Dara, Lonra-Jurelcm-Kız Kaleleri; Necmettin (Sarı, Maristan), Hüsemiye, Camii Kebir, Sıtrızıya (Hatuniye), Şehidiye, Nizameddin Begaz, Muzafferiyeye, Latifiye, Eminüttin, Cihangir, Hamidiye, Süleyman Paşa, Şeyh Salih, Şeyhlile, Musaip, Halife, Kasvetli, Şeyh Libben, Şeyh Saran, Muhammed Gazi, Şeyh Kasım Halveti, Silsal Camileri; Kızıltepe'de Ulucami ve Midyat'ta Midyat Camileri; Sultan Şeyhmus, Cihangir, Şeyh Salih, Şeyhlile ve Karahan Türbeleri; Ayn Kapçak, Kasımiye, Ferdevs, Ayn İcrun, Fahriye, Sultan İsa, Cevheriyeye ve Ayn Saray çeşmeleri; Dara, Nisibis-Antiochis-Mygdonise-Nusaybin, Merdis-Mariis-Marin, Ramanus-Campus-Kasri Belak, İsfis, Thillbisme-Tell Besme-Telbisim-Tepebag, Fittar, Hafi ve Zorava, Selah ve Harem, Hidtriphtum-Dära Kasrı, Kasriganco gibi tarihi şehir kalıntıları; Deyrulzaferan, Mar Yakup, Mar İzozoil ve Deyr El'umur manastırları; Meyrem Ana, Mor Soba, Mor Sarkis-Bahos, Mecdelli Meryem Sen Mari, Mor Mihayel ve Mor keşiş kiliseleri Çağ Çağ Şelalesi ve Bakırkırı (Bagırıkara) mesire yerleri.

#### **Siirt İlinde:**

Derzin (Adakale) Kiver (Hâtem-i Tayy), Beykent, Küfre, Kornas, İrun, Ayvalıbag (Tannur), Dolu Salkım (Mektis), Gölgesi (Deştelen) Kaleleri; Deylemi ve Bazuki Bahçesi, Erzen Şehri, Tanzi tarihi yerleşim yerleri ve kalıntıları; Ulu, Çarşı(Asakir), Cumhuriyet (Hidr-ul Ahdar) ve Mazoran Camileri; Veysel Karani, Fakirullah, İbrahim Hakkı Hz., Sultan Memduh, Şeyh Eb'ül Vefa, Şeyh Musa, Şeyh üt-Türki, Zeyneb Bint-ül Muhaddise, Şeyh Hasan, Şeyh Hattab, Bileyli, Şeyh Muhammed Münkedir, Şeyh Halef, Şeyh Mücahid, Şeyh Hamza-l-Kebir, Şeyh Hasan-ül Ferd, Molla Kasım, Şeyh Mustafa Kürdi, Şeyh İsmail Garib türbe ve ziyaretleri; Kavvan Hamamı, Sökut-Ayn çeşmesi, carpiran (Dört Ulular) Köprüsü; Asmadere (Hop), Tutlumtaş (Ceffan), Çukurlu (Belekmer) ve Beykent Köylerindeki kilise kalıntıları; Sağlarca (Billoris) ve Lif Kaplıcaları.

#### **Şanlıurfa İlinde:**

Urfa, Birecik, Siverek, Yaylak, Ceylanpınar,



Berber ve Kalehisarı (Çimdinli Kale) Kaleleri; Harran, Hz. Şuayip Şehri, Sumator, Sumtantepe, Menkellihan Tepe, Ganik, Kafa han, Tülman, harabeleri; Ulu Camii (Kızıl kilisi), Degah ve Mevlüt Halit, Rızvaniye (Zulumiyeye), Su Meydanı, Hasan Padişah, Ak, Karameydan Peygamber, Yusuf Paşa ve Pazar Camiileri; Selahaddin Medresesi, Veli Bey ve Mevlahane hanları, Gümrük Hanı, Hanelbagrur ve Çarmelik kervansarayları; Circis Nebi, İbrahim Halil, Nebi Efendi, Hekimdede, Şeyh Ebubekir, Nimetullah, Şeyh Seffet, Şeyh Abdulkadir, Kutup Hafız Mehmet Efendi, Sultanbey, Şeyh Cenabettin, Hacı Kermo, Hacı Hafız Müslüm, Hacı Halil, Şeyh Şevket ve Şeyh Maksut türbeleri; Dergah (Hz. İbrahim'in doğduğu yer) veya Makam Mağarası, Hz. Eyyüp Mağarası, Kırk Magaralar ve Sarı Magaralar; Halilülrahman ve Ayn-ı Zeliha gölleri; Der-Yakup ve Deyr-i Mesih (Dir-i Mesih veya İsa) Kiliseleri; Şanlıurfa, Müzesi ile Mesire yeri olarak Atatürk Baraj gölü.

## **2.2. Bölge illerindeki Konaklama Tesisler ve Bölgedeki Tesislerin Türkiye ile Mukayesesi:**

Bölge illerinde mevcut turizm yatırım ve turizm işletmesi belgeli tesisler, oda ve yatak kapasiteleri Tablo: 1'de görülmektedir. 1990 yılında 18 adet turizm yatırım belgeli konaklama tesisle Batman ili başta gelirken, Siirt ilinde turizm yatırım belgeli konaklama tesis sayısı 2 ile en düşük il olmuştur. Bu rakamlar kişileri yanıftabilir. Çünkü bu sayı sadece turizm yatırım belgesi almış olan tesislerin sayısıdır. Halbuki 1990 yılında işletmeye açılmış ve turizm işletmesi belgesi almış tesis sayısı en fazla 10 tesis ile Diyarbakır'dır. Bu 10 tesiste toplam 754 belgeli yatak turizm sektörünün hizmetindedir. Turizm işletmesi belgeli enaz il ise Siirt ve Batman'dır. Bu Siirt'te 44, Batman'da ise 109 belgeli yatak sektörün hizmetindedir. Bu yatak sayılarına belediye belgeli yataklar dahil değildir.

Bölge illerinde 1990 yılında toplam 6990 adet yatak kapasitesine sahip 59 adet tesis turizm yatırımı belgesi almış bulunmaktadır. Yine 1990 yılında bölge illerinde toplam 30 turizm işletmesi belgeli

**TABLO: 1.**  
**BOLGE ILLERINDEKI BELGELI KONAKLAMA TESISLERI**  
**(1986-1990)**  
**TURIZM YATIRIMI BELGELI TURIZM ISLETMESI BELGELI**

<u>Yıllar</u>	<u>Tesis Sayısı</u>	<u>Oda Sayısı</u>	<u>Yatak Sayısı</u>	<u>Tesis Sayısı</u>	<u>Oda Sayısı</u>	<u>Yatak Sayısı</u>
<b>A D I Y A M A N I L I</b>						
1986	6	258	483	3	58	87
1988	6	285	546	7	204	373
1989	5	216	408	8	250	466
1990	7	314	625	8	277	543
<b>D I Y A R B A K I R I L I</b>						
1986	-	-	-	8	342	613
1988	2	81	153	8	342	613
1989	3	129	259	8	340	627
1990	6	406	814	10	409	754
<b>G A Z I A N T E P I L I</b>						
1986	1	20	40	6	279	543
1988	4	165	329	4	200	403
1989	5	263	525	4	200	403
1990	9	728	1519	4	200	403
<b>M A R D I N I L I</b>						
1986	4	146	292	1	32	64
1988	8	259	500	1	68	136
1989	7	208	414	2	116	222
1990	12	430	883	2	116	222
<b>S I I R T I L I</b>						
1986	1	16	32	1	30	44
1988	4	154	311	1	30	44
1989	6	260	539	2	83	153
1990	2	36	72	1	30	44
<b>S A N L I U R F A I L I</b>						
1986	4	132	262	2	109	225
1988	4	132	262	2	109	225
1989	5	174	348	3	127	261
1990	5	357	738	4	181	369
<b>B A T M A N I L I</b>						
1990	18	1098	2339	1	53	109

**TABLO: 2.**  
**BOLGE İLLERİNDEKİ TOPLAM BELGELİ KONAKLAMA TESİSLERİ**  
**(1986-1990)**

Yıllar	TURİZM YATIRIMI BELGELİ			TURİZM İŞLETMESİ BELGELİ		
	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
1986	16	572	1109	21	850	1576
1988	28	1076	2101	23	953	1794
1989	31	1250	2493	27	1116	2132
1990	59	3369	6990	30	1266	2444

**TABLO: 3.**  
**TÜRKİYE'DEKİ BELGELİ KONAKLAMA TESİSLERİ**  
**(1986-1990)**

Yıllar	TURİZM YATIRIMI BELGELİ			TURİZM İŞLETMESİ BELGELİ		
	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
1986	638	48615	101383	731	44342	92129
1988	1268	105736	218445	957	58914	122306
1989	1662	139497	288896	1102	70603	146086
1990	1921	156702	325515	1260	83953	173227

**TABLO: 4.**  
**BOLGE İLLERİNDEKİ BELGELİ KONAKALMA TESİSLERİNİN**  
**TÜRKİYE İÇİNDEKİ PAYI (%)**  
**(1986-1990)**

Yıllar	TURİZM YATIRIMI BELGELİ			TURİZM İŞLETMESİ BELGELİ		
	Tesis %	Oda %	Yatak %	Tesis %	Oda %	Yatak %
1986	2,51	1,18	1,09	2,87	1,92	1,71
1988	2,21	1,02	0,96	2,40	1,62	1,47
1989	1,87	0,90	0,86	2,45	1,58	1,46
1990	3,07	2,15	2,15	2,38	1,51	1,41

tesiste 2444 yatağın turizm sektörüne hizmet vermekte olduğu görülmektedir (Tablo: 2 ). Bölge illerindeki Turizm İşletmesi belgeli tesislerin gelişimi Türkiye genelindeki tesislerin gelişimine ayak uyduramamıştır. 1986 yılında bölge illerindeki tesislerin Türkiye geneline oranı %2,87 iken, 1990 yılında bu oran % 2,38'e düşmüştür. Aynı şekilde belgeli yatak sayısında da %1,71 olan oran 1990 yılında %1,41'e düşmüştür (Tablo: 3 ve 4).

### **2.2.1. Turizmi Teşvik İçin Bölge İllerine Verilen Yatırım Teşvik Belgeleri ve Türkiye ile Mukayesesi :**

Bölge illerine verilen Turizm teşvik belgeleri, bu belgelerle yatırımların turarı ve oluşturacağı istihdam imkanları Tablo: 5'de verilmiştir. Bölge illerinde 1988-1992 yılları arasında toplam 56 adet turizm yatırımlarını teşvik için belge verilmiştir. Yatırım tutarı 376.099 milyon TL'dir. Bu yatırımlar gerçekleştiği takdirde Adıyaman'da 238, Batman'da 871, Diyarbakır'da 718, Gaziantep'te 441, Mardin'de 418, Siirt'te 80 ve Şanlıurfa'da 140 olmak üzere 2906 kişiye iş imkanı sağlanmış olacaktır. Yine bu yatırımlar gerçekleştiği takdirde 1989-1992 yılları arasında bölge için toplam 6331 yatak daha sektörün hizmetine girmiş olacaktır. Ancak yatak sayısındaki gelişmeler yatırımların zamanında yapılmadığı konusunda bizlere bilgi vermektedir. 1988-1992 yılları arasında bölge illerinde en fazla teşvik olan il 16 adetle Batman olurken, en az teşvik alan il ise Siirt olmuştur.

Türkiye genelinde turizm sektörüne verilen teşvik belgeleri içinde bölge illerinin payı 1988'den 1991 yılına kadar artmış, ancak 1992 yılında bu pay azalmıştır. 1988 yılında %1,29 olan bu oran, 1991 yılında %12,76'ya yükselmiş, 1992 yılında ise tekrar %3,47 oranına düşmüştür. Aynı şekilde yatırım tutarı ve istihdam içindeki paylar da 1991 yılına kadar yükselmiş, 1992 yılında ise bu pay düşmüştür. Bu payların 1992 yılında azalmasında bölgedeki terör ve anarşinin önemli rolü olmuştur.

**TABLO: 5**

**BOLGE İLLERİNE TURİZM SEKTÖRÜ İÇİN VERİLEN YATIRIM  
TEŞVİK BELGELERİ, BU YATIRIMLARIN TOPLAMI,  
OLUŞTURACAĞI İSTİHDAM VE YATAK KAPASİTESİ**

<u>Yıllar</u>	<u>Belge Sayısı</u>	<u>Yatırım Toplamı (Milyon TL)</u>	<u>İstihdam (Kişi)</u>	<u>Yatak Kapasitesi</u>
<b>A D I Y A M A N İ L İ</b>				
1988	1	250	35	.
1989	-	-	-	-
1990	-	-	-	-
1991	4	20342	123	449
1992	2	10501	80	192
<b>B A T M A N İ L İ</b>				
1988	-	-	-	-
1989	2	9417	60	256
1990	8	44897	450	1207
1991	6	28172	361	607
<b>D İ Y A R B A K İ R İ L İ</b>				
1988	2	892	37	.
1989	4	27332	289	649
1990	2	17261	100	277
1991	4	43380	292	549
1992	-	-	-	-
<b>G A Z İ A N T E P İ L İ</b>				
1988	-	-	-	-
1989	3	65928	276	700
1990	1	31839	110	283
1991	1	4850	30	60
1992	2	21110	25	165
<b>M A R D İ N İ L İ</b>				
1988	2	2108	100	.
1989	4	4404	264	255
1990	1	3606	20	108
1991	2	7772	34	168
1992	-	-	-	-
<b>S İ İ R T İ L İ</b>				
1988	1	830	20	.
1989	-	-	-	-
1990	1	7200	60	100
1991	-	-	-	-
1992	-	-	-	-

**Ş AN LI UR FA İ L İ**

1988	-	-	-	-
1989	2,	2488	65	186
1990	-	-	-	-
1991	1	21520	75	120
1992	-	-	-	-

**TABLO: 6**  
**BOLGE İLLERİ TOPLAMINA TURİZM SEKTÖRÜ İÇİN VERİLEN YATIRIM TEŞVİK BELGELERİ, BU YATIRIMLARIN TOPLAMI, OLUŞTURACAGI İSTİHDAM VE YATAK KAPASİTESİ**

<u>Yıllar</u>	<u>Belge Sayısı</u>	<u>Yatırım Toplamı (Milyon TL)</u>	<u>İstihdam (Kişi)</u>	<u>Yatak Kapasitesi</u>
1988	6	4080	192	.
1989	15	109569	954	2046
1990	13	104803	740	1975
1991	18	126036	915	1953
1992	4	31611	105	357
<b>TOPLAM</b>	<b>56</b>	<b>376099</b>	<b>2906</b>	<b>6331</b>

**TABLO: 7**  
**TÜRKİYE GELENİLDE TURİZM SEKTÖRÜ İÇİN VERİLEN YATIRIM TEŞVİK BELGELERİ, BU YATIRIMLARIN TOPLAMI VE OLUŞTURACAGI İSTİHDAM KAPASİTESİ**

<u>Yıllar</u>	<u>Belge Sayısı</u>	<u>Yatırım Toplamı (Milyon TL)</u>	<u>İstihdam (Kişi)</u>
1988	463	1.956.702	.
1989	593	3.584.597	.
1990	138	2.667.730	11.782
1991	141	1.505.495	10.747
1992	115	1.725.286	6.997

**2.3. Bölge illerinde Konaklayanlar ve Bölgede Konaklayanların Türkiye ile Mukayesesi:**

Bölge illerinde konaklayan yerli ve yabancıların 1986-1990 yılları arasındaki dağılımı Tablo: 9'da

**TABLO: 8**  
**BÖLGE İLLERİNE TURİZM SEKTÖRÜ İÇİN VERİLEN YATIRIM**  
**TEŞVİK BELGELERİ, BU YATIRIMLARIN TOPLAMI VE**  
**OLUŞTURACAGI İSTİHDAM KAPASİTELERİNİN TÜRKİYE**  
**GENELİNE ORANI (%)**

Yıllar	Belge %	Yatırım Toplamı %	İstihdam %
1988	1,29	0,20	-
1989	2,52	3,05	-
1990	9,42	6,24	16,76
1991	12,76	8,37	18,17
1992	3,47	1,83	5,10

görülmektedir. Bölge illerinde 1990 yılında 17.216'sı yabancı, 47.114'ü yerli olmak üzere toplam 64330 kişi ile en çok konaklama Diyarbakır'da olmuştur. 1990 yılında en az konaklama da 139 yabancı 4.383 yerli toplam 4.522 kişi ile Siirt ilinde olmuştur. 1990 yılında bölge illerinde 63.962 yabancı, 118.900 yerli olmak üzere toplam 182.862 kişi konaklamıştır. 1986 yılında bölgede konaklayanları Türkiye geneline oranı yabancılar da %1,72, yerlilerde %3,66 ve toplamda %2,79 iken; 1990 yılında bu oran yabancılar da %1,65'e yerlilerde %3,32'ye ve toplam da ise %2,45'e düşmüştür.

**TABLO: 9**  
**BÖLGE İLLERİNDE KONAKLAYAN YERLİ VE YABANCI SAYILARI**  
**(1986-1990)**

Yıllar	Yabancı	Yerli	Toplam
<b>A D I Y A M A N İ L L İ</b>			
1986	4.933	1.781	6.714
1987	3.789	368	4.157
1988	8.678	2.487	11.165
1989	21.220	10.774	31.994
1990	12.968	15.366	28.334

<b>D I Y A R B A K I R İ L İ</b>			
1986	10.779	46.389	57.168
1987	12.694	56.768	69.462
1988	14.463	48.652	63.115
1989	13.344	41.589	54.930
1990	17.216	47.114	64.330
<b>G A Z İ A N T E P İ L İ</b>			
1986	12.673	33.457	46.130
1987	10.028	33.557	43.585
1988	7.695	31.053	38.748
1989	7.424	25.560	32.984
1990	5.477	23.504	28.981
<b>M A R D İ N İ L İ</b>			
1986	2.115	2.700	4.815
1987	807	2.768	3.575
1988	2.172	2.517	4.689
1989	3.066	2.733	5.799
1990	4.151	7.924	12.075
<b>S İ İ R T İ L İ</b>			
1986	269	4.495	4.764
1987	269	4.550	4.819
1988	217	3.811	4.028
1989	136	3.616	3.752
1990	139	4.383	4.522
<b>B A T M A N İ L İ</b>			
1990	2.183	5.470	7.653
<b>Ş A N L I U R F A İ L İ</b>			
1986	4.981	6.226	11.207
1987	13.114	13.134	26.248
1988	16.129	11.168	27.297
1989	15.462	9.909	25.371
1990	21.828	15.139	36.967

#### **2.4. Bölge illerinde Geceleyenler ve Bölgede Geceleyenlerin Türkiye ile Mukayesesi:**

Bölge illerinde geceleyen yerli ve yabancı sayıları Tablo:13'de görülmektedir. Bölge illerinde 1990 yılında en çok geceleme 28.233 yabancı, 59.149 yerli toplam 87.233 ile Diyarbakır ilinde gerçekleşmiştir. Enaz geceleme ise 2.581 yabancı, 6.070 yerli,



**TOBLO: 10**  
**BÖLGE İLLERİNDE KONAKLAYAN YERLİ VE YABANCI SAYILARI**  
**(1986-1990)**

Yıllar	Yabancı	Yerli	Toplam
1986	35.750	95.048	130.798
1987	40.701	111.145	151.846
1988	49.354	99.688	149.042
1989	60.652	94.181	154.833
1990	63.962	118.900	182.862

**TOBLO: 11**  
**TÜRKİYE GENELİNDE KONAKLAYAN YERLİ VE YABANCI SAYILARI**  
**(1986-1990)**

Yıllar	Yabancı	Yerli	Toplam
1986	2.082.522	2.598.474	4.680.996
1987	2.869.469	3.091.219	5.960.688
1988	3.411.983	3.032.343	6.444.326
1989	3.783.941	3.087.269	6.871.210
1990	3.869.166	3.584.287	7.453.453

**TABLO: 12**  
**BÖLGE İLLERİNDE KONAKLAYAN YERLİ VE YABANCILARIN**  
**TÜRKİYE GENELİNE ORANI (%)**  
**(1986-1990)**

Yıllar	Yabancı %	Yerli %	Toplam %
1986	1,72	3,66	2,79
1987	1,42	3,60	2,55
1988	1,45	3,29	2,31
1989	1,60	3,05	2,25
1990	1,65	3,32	2,45

toplam 8.561 ile Batman ilinde gerçekleşmiştir. 1990 yılında bölge illerinde 85.123 yabancı, 158.979 geceleme olmuştur. 1986 yılında bölgede gecelemlerin

Türkiye geneline oranı yabancılarda %0,94, yerlilerde %2,74 ve toplamda %1,74 iken; 1990 yılında bu oran yabancılarda %0,64'e, yerlilerde %2,31'e ve toplamda ise %1,21'e düşmüştür.

Bölge illerinde geceleleyen yerli ve yabancıların bölge ekonomisine katkılarının hesabı mümkün görülmemekle birlikte inkar edilemez bir katkıdan söz etmek mümkündür.

**TABLO: 13**  
**BÖLGE İLLERİNDEKİ GECELEMELER**  
(1986-1990)

<u>Yıllar</u>	<u>Yabancı</u>	<u>Yerli</u>	<u>Toplam</u>
<b>A D I Y A M A N</b>			
1986	8.467	3.628	12.095
1987	4.003	378	4.381
1988	8.848	2.673	11.521
1989	26.051	12.158	38.209
1990	15.570	20.033	35.603
<b>D İ Y A R B A K I R</b>			
1986	18.007	63.173	81.180
1987	27.780	76.653	104.433
1988	29.705	65.765	95.470
1989	25.743	55.335	81.078
1990	28.233	59.149	87.382
<b>G A Z İ A N T E P</b>			
1986	21.928	49.857	71.785
1987	16.138	51.544	67.682
1988	11.302	46.131	57.433
1989	8.553	34.022	42.575
1990	8.515	37.749	46.264
<b>M A R D İ N</b>			
1986	2.247	2.700	4.947
1987	928	2.834	3.762
1988	2.405	3.205	5.610
1989	3.542	3.282	6.824
1990	4.887	8.501	13.388

<b>S I I R T</b>			
1986	476	7.039	7.515
1987	320	6.719	7.039
1988	565	7.374	7.939
1989	158	6.667	6.825
1990	141	8.863	9.004
<b>B A T M A N</b>			
1990	2.581	6.070	8.651
<b>Ş A N L I U R F A</b>			
1986	6.246	9.007	15.253
1987	15.966	19.082	35.048
1988	17.928	16.559	34.487
1989	17.229	12.610	29.839
1990	25.196	18.491	43.687

**TABLO: 14**  
**BOLGE ILLERİNDE TOPLAM GECELEMELER**  
**(1986-1990)**

<b>Yıllar</b>	<b>Yabancı</b>	<b>Yerli</b>	<b>Toplam</b>
1986	57.371	135.404	192.775
1987	65.135	157.210	222.345
1988	70.753	141.707	212.460
1989	81.276	124.074	205.350
1990	85.123	158.856	243.979

**TABLO: 15**  
**TURKIYE GENELİNDE TOPLAM GECELEMELER**  
**(1986-1990)**

<b>Yıllar</b>	<b>Yabancı</b>	<b>Yerli</b>	<b>Toplam</b>
1986	6.126.786	4.950.485	11.077.271
1987	8.899.132	5.786.961	14.686.093
1988	11.655.182	5.577.660	17.232.842
1989	11.864.746	5.565.564	17.430.310
1990	13.270.641	6.878.368	20.149.009

1990 yılı sonu itibariyle bölgede konaklama kapasitesi 2.444 belgeli yataktır. Türkiye genelinde belgeli yatak sayısı ise 173.227 dir. Bölgedeki konaklama kapasitesinin Türkiye geneline oranı %1,41 dir. Konaklamaların Türkiye geneline oranı %2,45 olmasına rağmen yatak kapasitesinin %1,41 olması konaklama kapasitesinin yetersizliğini göstermektedir. Dolaysı ile ortalama kalış süreleri de Türkiye genelinden düşüktür (Tablo 17 ve 18). 1990 yılında Türkiye genelinde ortalama kalış süresi yabancılar için 3,43, yerliler için 1,92 ve toplam da 2,70 gündür. Bölge illerinde ortalama kalış süresi yabancılar için 1,33 yerliler için 1,34 ve toplam da 1,33 gündür.

**TABLO: 16**  
**BOLGE İLLERİNDEKİ GECELEMELERİN TÜRKİYE'DEKİ**  
**GECELEMELER İÇİNDEKİ PAYI (%)**  
(1986-1990)

Yıllar	Yabancı (%)	Yerli (%)	Toplam (%)
1986	0,94	2,74	1,74
1987	0,73	2,72	1,51
1988	0,61	2,54	1,23
1989	0,69	2,23	1,18
1990	0,64	2,31	1,21

**TABLO: 17**  
**BOLGE İLLERİNDE ORTALAMA KALIŞ SÜRELERİ**  
(1986-1990)

Yıllar	Yabancı	Yerli	Toplam
1986	1,60	1,42	1,47
1987	1,60	1,41	1,46
1988	1,43	1,42	1,43
1989	1,34	1,32	1,33
1990	1,33	1,34	1,33

**TABLO: 18**  
**TÜRKİYE GENELİNDE ORTALAMA KALIŞ SURELERİ**  
**(1986-1990)**

Yıllar	Yabancı	Yerli	Toplam
1986	2,94	1,91	2,37
1987	3,10	1,87	2,46
1988	3,42	1,84	2,67
1989	3,14	1,80	2,54
1990	3,43	1,92	2,70

### 3. SONUÇ :

Bölge turistik değer taşıyan tarihi eserlerle doludur. Medeniyetin beşiği olan bu bölgede her medeniyetten bir iz bulmak mümkündür. Özellikle tarihi eserlerin çoğu dini turizm açısından çok önemlidir. Gerek İslamiyet, gerekse diğer dinler için önem taşıyan eserlerin çokluğu dikkati çeker. Bunun yanında bölge halkı da oldukça dindardır. Bu sebeple bu bölgede oluşturulacak turizm politikalarında mutlaka dini bir hasasiyet gösterilmelidir. Aksi takdirde bölge halkı tepkisel bir davranışla, turizmden istenilenin elde edilmesine katkıda bulunmadığı gibi bu sektöre darbe verilebilecek hareketlerde de bulunabilir.

Turizm **emek-yogun** bir sektör olduğu için bu sektörde çalışan personelin oldukça iyi eğitilmesi gerekir. Özellikle bölgede rehberlik yapacak personelin hem gelen turistlerin ve hem de bölge insanının önem verdiği değerleri çok iyi öğrenip ona göre davranması gerekir. Son yıllarda Diyarbakır'da açılan Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi bu sahadaki eğitilmiş eleman açığını kapatması açısından oldukça önemlidir. Yine Dicle Üniversitesi'ne bağlı Çermik Meslek Yüksekokulu'nda da Otelcilik ve Turizm programının faaliyete geçmesi olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Yeni açılan bu öğretim kurumlarında turizm sahasında yetişmiş öğretim elemanı sıkıntısı çekilebilir. Ancak bu sıkıntı giderildiği takdirde bölgede turizm sektörü için eleman sıkıntısı ortadan kalkacaktır.

Turizm açısından önem arzeden bütün eserlerin mutlaka iyi korunarak, bizden sonraki nesillerin de istifadesine sunulması gerekir. Aksi takdirde bölgedeki tarihi ve kültürel varlıklar tamamen yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalabilir. Bu bağlamda Hasankeyf ilçesinin durumu yeniden gözden geçirilmeli ve ilçe korunmaya alınmalıdır.

Bölgede sadece dini ve kültürel turizm değil, diğer turizm alanlarının da iyi değerlendirilmesi gerekir. Özellikle sağlık turizmi bölge için önemli bir gelir kaynağı olabilir. Bu açıdan Diyarbakır ili Çermik ilçesinde ve Siirt ilindeki kaplıcalar mutlaka iyi bir şekilde değerlendirilmelidir.

Bölge illerinde turizm sektöründe başlatılan turizm yatırımları mutlaka tamamlanmalıdır. Bu takdirde hem yatırım yapılırken, hem de yatırım tamamlandığında bölge için büyük bir problem olan işsizliğe önemli bir katkı sağlanacaktır.

Bölge turizmi son yıllarda artarak devam eden anarşi ve terörden önemli ölçüde etkilenmektedir. Çünkü turizmde esnek bir talep söz konusudur. Turizm vazgeçilmez bir ihtiyaç olmadığı gibi, daima alternatifleri de bulunabilir. Bölge illerinde devam eden anarşi ve terör problemi çözüldüğü takdirde hem yarım kalan yatırımlar hızla tamamlanacak, hem de bölgeye daha fazla yerli ve yabancı turist gelerek, bölge ekonomisine önemli ölçüde katkılar sağlayacaktır.

Bölge de GAP ile birlikte ağaçlandırma çalışmalarını da hızla devam ettirmektedir. Bu çalışmalar sonunda bölgede yeşil bir kuşak oluşacaktır. Özellikle yaz aylarında sıcaklardan bunalarak bölge dışına giden yöre insanı, bölgede kalacak ve bölge ekonomisine katkıda bulunacaktır. Bu durumda bölge dışına akan kaynak bölgede değerlendirilmiş olacaktır.

Bölge illerinde turizm geliştirilmek ve bundan ekonomik olarak faydalanmak isteniliyorsa, bölgede yaşayan herkesin üzerine büyük görevler düşmektedir. Hep birlikte bölgenin tarihi ve kültürel varlıklarına sahip çıkarak, gelen yerli ve yabancı turistlere iyi davranarak ve mutlaka bu sektörde eğitilmiş insangücü ile hizmet vererek bütün bunların üstesinden gelmek mümkündür.

**K A Y N A K L A R**

- Adıyaman Valiligi İl Turizm Müdürlüğü, 1992 Adıyaman İli Tatil Danışma Rehberi.
- Aytürk, Nihat/Altan, Bayram, Türkiye'de Dini Ziyaret Yerleri, Altınkalem yayınları, Ankara: 1990.
- Batman Valiligi Turizm Müdürlüğü, Tatil Danışma Rehberi 1992.
- Beysanoğlu, Şevket, Anıtlar ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, 2. Cilt Ankara: 1990.
- Ceylan, Ali/Ipekyüz, Ahmet, Turizmin Türkiye ve Bursa Ekonomisindeki Yeri, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, Bursa: 1985.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Urfa 1973 İl Yıllığı. Diyarbakır İl Yıllığı 1967, Ankara: 1967.
- Erdogan, Selim, Bölgesel Kalkınma Açısından Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1990.
- Gaziantep Valiligi İl Turizm Müdürlüğü, Gaziantep Turizm ve Tanıtma Rehberi 1991.
- Gaziantep Valiligi İl Turizm Müdürlüğü, Gaziantep 1992 Turizm Evnanteri, Gaziantep: 1992.
- Güney Emrullah, Diyarbakır ve Yöresinde Doğa-Kültür Turizmi, Dicle Üniversitesi Yayını, Diyarbakır: 1991.
- Kırcalı, R. Özcan, Diyarbakır İli Turizm Envanteri ve Geliştirme Planı, Ankara: 1991.
- Mardin İli Yıllığı 1967.
- Resmi Gazete, muhtelif sayıları.
- Siirt İl Turizm Müdürlüğü, 1992 Turizm Envanteri.
- Tanışık, Halil Refet, Urfa İli Yakın Çevre İncelemeleri, MEB. Devlet Kitapları, Ankara: 1974.
- Turizm Bakanlığı İşletmeler Genel Müdürlüğü, Belgeli Turizm Tesisleri Raporu 1986-1988-1989-1990.
- Turizm Bakanlığı Turizm Planlama ve Yatırımlar Dairesi Başkanlığı, Konaklama İstatistikleri Bülteni, 1986-1987-1988-1989-1990.
- Türkiye'de Beldeler, Turizm, Diyarbakır, Yıl:5 Sayı:56.
- Ulker, İsmet, Türkiye'de Sağlık Turizmi ve Kaplıca Planlaması, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara: Eylül 1988.